

## TUNISKÝ OBŘAD STAMBELI VE STÍNU OTROKÁŘSKÉ ÉRY

*Jiří Moravčík*

Když v roce 1999 začala vycházet encyklopedie *World Music. The Rough Guide*, nenašli jste v ní o Tunisku ani zmínku. Z toho se usuzovalo, že v severoafrické zemi buď neexistuje relevantně zajímavá hudba, anebo čeká v ústraní na své objevení. Tento předpoklad potvrdilo stambeli – hudební žánr spojující hudbu tuniské černošské komunity se súfijským nábožensko-léčivým rituálem.

Za situace, kdy vymírají poslední autentičtí mistři tohoto léčebného obřadu, se majoritní islámsko-arabskou společností opovrhovaného stambeli ujali mladí tunišťi producenti elektronické hudby z kolektivu Arabstazy<sup>1</sup> soustředění okolo labelu Shouka<sup>2</sup>. Proměnili ho v čerstvý hudební symbol země i výraz své identity a uvedením na západní popkulturní scénu jej proslavili. A tím zpřístupnili posluchačům doma i v zahraničí.

*„Pokud by měla být naše elektroverze zbavená posvátného obsahu cenou za udržení rituálu v aktivní formě, pak je podle mne všechno v pořádku. Přišli jsme o většinu duchovních mistrů stambeli, takže je nejvyšší čas zachovat alespoň to, co z obřadu zbylo. Bohužel současná politická, ekonomická a sociální situace nebyla v Tunisku nikdy tak špatná, jako dnes, a všechno se stále zhoršuje,“* konstatoval producent Amine Metani (Moravčík 2023). Díky francouzské rezidenci získal tuniský elektronický underground zápis na evropské hudební scéně a na té severoafrické patří k premiantům. Po letech tápání a kmitání mezi technem a house, i když s arabskou rytmickou příchutí, se tunišťi producenti

1. Multidisciplinární umělecká platforma založená v roce 2014 Amine Metanim a zahrnující producenty elektronické hudby, výtvarníky a filmaře z Tuniska a dalších zemí severní Afriky, zkoumající své národní hudební dědictví (<https://arabstazy.net/>).
2. Významný label Shouka, založený v roce 2009 tuniským producentem Amine Metanim, sídlí ve francouzském Lyonu. Zaměřuje se na tuniskou a severoafrickou elektronickou hudební scénu (<https://shouka.bandcamp.com/>).



*Amine Metani,  
producent a šéf labelu Shouka.  
Foto: Anna Alfonso*

totiž postavili marocké, alžírské a egyptské dominanci čelem tím, že vsadili na domácí endemický zdroj – rituální hudbu stambeli.

Stambeli chápeme jako souhrn hudby, tanců, léčivého vymítání duchů a náboženské praxe. Do Tuniska se dostalo během otrokářské éry a s migrací černošského obyvatelstva ze subsaharské Afriky. To si sebou přineslo svou hudbu, zpěvy, jazyky, mytologii a animistické kultury, které se v arabsko-muslimském prostředí postupně proluly se súfijským výkladem islámu do unikátní synkretické formy (Sarah Souli 2016). Transcendentální rituál v oparu vonných kadidel vedou ve svatyních hudební mistři (maâllemové), volící správný doprovod na pokyn duchovního (arifa). Ten určuje druhy tranzovních rytmů, identifikuje škodlivého ducha, kterým je dotýčný člověk posedlý, a se skupinou pacienta pacifikuje uvedením do extatického stavu. Duchové existující v několika barevných odstínech jsou samozřejmě zástupným problémem, cílem obřadu je „nemocné“ uklidnit a zbavit apatie, úzkostí a stresu ze životních podmínek. Problém odmítání stambeli



Tradiční hráč na loutnu gombri. Zdroj: Wikimedia

spočívá také v tom, že súfijští mystici věří, že skrze tranzovní hudbu lze navázat kontakty s duchy, což je v ostrém rozporu s islámským učením, které něco takového zakazuje. Podle Metaniho je tak pro Araba a muslima těžké považovat animisticko-súfijský rituál za součást jeho vlastní kultury (Moravčík 2023).

Ústředními nástroji stambeli jsou třístrunná basová loutna *gombri*, oboustranný buben *tabla* a kovové kastaněty *chkacheks*. Zpívá se na bázi zvolání a odpovědi a ke skupině se přidává i obecenstvo. Pro stambeli je specifické, že vedle arabštiny si zachovalo mnoho původních subsharských jazyků. Významu slov sice už dnes nikdo nerozumí, obřadu zakončenému zvířecími oběťmi, však dodávají originální zvukomalebnost (Shreya Parikh 2022).

Vizuálním symbolem stambeli zůstává mytická postava Boussadia – černošského čaroděje, pohádkáře a léčitele. Podle legend žil v subsaharské Africe, a když mu lupiči unesli dceru, vydal se ji hledat do Tuniska. Procházel městy, zpěvem a tancem prosil o nalezení dcery a doprovázel se na kastaněty. Přestože šel z jeho



*Boussadia, vizuální symbol stambeli. Zdroj: Wikimedia.*

africké kožené masky a kostýmu vyzdobeného amulety a ocasy zvířat strach, matky mu dávaly jídlo, aby ochránily své děti.<sup>3</sup>

Historický vývoj stambeli lze porovnávat s marockou gnawou<sup>4</sup>, nebo egyptským zarem<sup>5</sup>, v jádru těmi samými černošskými rituálními obřady. Zatímco gnawa, zařazená v roce 2019 na seznam kulturního dědictví UNESCO, je v Maroku vládou podporovaná, respektovaná a vyvážená do celého světa, tuniský rituál se dodnes v autentické podobě praktikuje pouze v uzavřených černošských komunitách na jihu země a na veřejnost se dostává pouze jeho hudební, spirituality zbařená verze. Utajení té původní před širokou veřejností probíhá z duchovní potřeby, z velké míry však z obav týkajících se důsledků

3. „Boussadia.“ *Wikipédia. L'encyclopédie libre* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné <<https://fr.wikipedia.org/wiki/Boussadia>>.
4. Hudba a kultura černošské komunity ze subsaharské Afriky zahrnující léčebný rituál *lila*. Ústředním nástrojem je basová loutna *guimbri*.
5. Hudební léčivý rituál s původem v subsaharské Africe určený převážně ženám. Dnes se praktikuje pouze v regionu Horní Egypt.

vztahu rasisticky nadřazené arabské majority k minoritě černošských Tunisánů, kteří byli arabským obyvatelstvem vždy vnímáni jako méněcenní a odsunováni na okraj společnosti. Stambeli totiž provází mnoho předsudků, považujících léčivý rituál za druh pohanského exorcismu, a co je nejdůležitější, stále ho překrývá stín otrokářské éry. Tunisko sice jako první muslimská země bezprecedentně zrušilo v roce 1846 otroctví a znovu jako první v arabském světě v roce 2018 zákonem zakázalo rasovou diskriminaci, ze společenského ústraní to však černošské Tunisany nedostalo. Stigmatu otroctví je v roce 2020 zbavil až historický soudní rozsudek, jenž jim umožnil ze svých jmen odstranit diskriminační a ponižující slovo *atig* (svobodný) – doklad toho, že dotyčný patří mezi osvobozené otroky (Mohamed Ali Ltifi 2020). „*Jsmo velmi rasistická země, kde se lidem podle barvy pleti hovorově říká kahla, což je ekvivalent pro negra, nebo dokonce oussif, což znamená otrok. A téma otroctví u nás zůstává společenským a politickým tabu,*“ vysvětlil Amine Metani (Moravčík 2023).

Po získání nezávislosti Tuniska v roce 1956 se prezident Habíb Burgiba<sup>6</sup> (1903–2000) v rámci modernizace a jednotné identity země rozhodl odstříhnout od minulosti. Zakázal mnoho rituálních praktik, nechal zavřít svatyně náboženských bratrstev, tvrdě potlačoval regionální zvyky a tradice menšin. Usiloval o sekulární Tunisko a stambeli, související prý s iracionálním světem duchů, považoval za přežitý historický relik. To vedlo k rozšíření přesvědčení, že tento rituál do moderní tuniské společnosti nepatří a v její islámské kultuře představuje cizorodý prvek.

Na veřejnosti se stambeli znovu objevilo za vlády prezidenta Zine El Abidine Ben Aliho<sup>7</sup> (1936–2019). Ten společně se svou manželkou Leilou dokonce navštěvoval obřady a v rámci své kulturní propagandy vysílal hudební ansámby stambeli koncertovat do zahraničí (Simon Speakman Cordall 2022). Sice nábožensky

6. Významný vůdce hnutí za nezávislost Tuniska na Francii, v roce 1957 zvolený prvním prezidentem Tuniské republiky. V roce 1987 ze zdravotních důvodů odstoupil.

7. Druhý prezident Tuniska. Jeho vládnutí postupně nabylo autoritářské rysy. Po mohutných protestech během tzv. jasmínové revoluce probíhající od poloviny prosince 2010 do poloviny ledna 2011 odstoupil a uprchl do Saudské Arábie, kde zemřel.

vykastované, přesto s podporou státu. S nástupem tzv. arabského jara<sup>8</sup> v roce 2010 se však okolnosti znovu změnily. Některé svatyně vzali útokem islámští fundamentalisté a mnoho z nich bylo z bezpečnostních důvodů zavřeno.

Osudové nebezpečí pro stambeli však představuje samotná forma tradice, předávaná z generace na generaci výhradně ústně. Nezachovaly se žádné návody, knihy, sborníky poezie, a tak s vymíráním arifů stojí obřad stambeli před doslova existenční otázkou. Stát se arifem není totiž jen tak, tato role se převážně dění v rodinách, a přestože se výběr už dávno rozšířil i mimo ně, do ostrakizovaného a nevýdělečného povolání se nikdo nehrne. Zavření hrozí i poslednímu tuniskému posvátnému místu zasvěcenému stambeli – Zaouia Sidi Lasmar.<sup>9</sup> V jeho čele stojí jeden z mála praktikujících arifů Riadh Ezzawech, který pro záchranu obřadu založil sdružení Stambali Sidi Ali Lasmar,<sup>10</sup> oslovující státní instituce a mobilizující veřejnost i skrze trojdílný filmový dokument *Stambeli, dernière danse des esprits*<sup>11</sup> natočený pro nezávislý internetový hudební magazín *Pan African Music*<sup>12</sup>.

Opravdu obřadu hrozí s vymíráním arifů zánik? Na to mezinárodně proslulý tuniský perkusista, hudebník a producent Imed Alibi

8. Vlna protestů, nepokojů, povstání a revolucí, které probíhaly ve většině arabských států od konce roku 2010 až do prosince 2012. Za začátek tzv. arabského jara je obecně považován 17. prosinec 2010, kdy se v Tunisku na protest upálil šestadvacetiletý pouliční prodavač Muhammad Buazizí.
9. Nachází se v medině Bab Jdid metropole Tunis.
10. Asociace pro kulturu a záchranu stambeli založená 23. 5. 2016 Riadhem Ezzawechem (<https://www.stambalisidialilasmar.com/>).
11. Trojdílný dokument o stambeli (3x10 min), Francie/Tunisko 2022, režie Augustin Le Gall a Théophile Pillault. Viz „Stambeli, dernière danse des esprits I Pèlerinage (1/3).“ *YouTube* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <[https://www.youtube.com/watch?v=mvAU-6OBTvI&list=PLi5Wq55\\_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=2](https://www.youtube.com/watch?v=mvAU-6OBTvI&list=PLi5Wq55_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=2)>; „Stambeli, dernière danse des esprits I Héritage (2/3).“ *YouTube* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <[https://www.youtube.com/watch?v=fKUbBg7tg80&list=PLi5Wq55\\_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=2](https://www.youtube.com/watch?v=fKUbBg7tg80&list=PLi5Wq55_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=2)>; „Stambeli, dernière danse des esprits I Transmission (3/3).“ *YouTube* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <[https://www.youtube.com/watch?v=7YiR-IUM\\_Nk&list=PLi5Wq55\\_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=3](https://www.youtube.com/watch?v=7YiR-IUM_Nk&list=PLi5Wq55_9apPk87KExWd0cIjX-usLjZxg&index=3)>.
12. Časopis vznikl v roce 2017. Věnuje se propagaci hudby z afrického kontinentu a diaspory (<https://pan-african-music.com/en/>).
13. Osobní e-mailová komunikace s Imedem Alibim ze dne 18. 7. 2023

odpověděl: „Ano, určitě. Ve srovnání s velmi rozšířenou marockou gnawou jsou totiž počty mistrů stambeli daleko menší a zájem nástupců vydat se touto cestou mizivý. Před arabským jarem režim stambeli nejprve ignoroval, nakonec je však, s vědomím popularity té hudby mezi nejnižšími společenskými vrstvami, podpořil, nicméně ji zredukoval do podoby pouhé folklorní akce a nerituální stambeli se dnes běžně hraje na ulicích, v barech a diskotékách.“<sup>13</sup>

Již citovaný Amine Metani se o stambeli vyjádřil následovně: „Podobně jako spousta Tunisánů jsem o stambeli dlouho nevěděl, a když jsem se s ním seznámil a zjistil, jak se rychle vytrácí, přišlo mě správné podílet se na tom, aby úplně nezmizelo. Proto jsem založil hudební vydavatelství Shouka. Ke stambeli se nedá přistupovat akademicky, mít pocit, že když si o něm něco od vědců přečtete na internetu, dozvíte se všechno. Ne, musíte ho zažít, slyšet a cítit. Ke stambeli mě přivedla na první pohled zřejmá podobnost mezi starověkým tranzovním rituálem a klubovou elektronickou taneční hudbou, kterou svým způsobem považují také za rituál.“ (Pan African Music 2023)<sup>14</sup> Ve svém labelu Shouka vydal Metani v roce 2019 dva významné hudební manifesty *Under Frustration 1 & 2*, zachycující a zdůrazňující různorodost arabské elektronické scény s důrazem na tuniské stambeli.<sup>15</sup>

Se strhujícím albem *Super Stambeli*<sup>16</sup> se za přispění tradičního zpěváka a hráče na gombri Bellassana Mihouba v roce 2023 přihlásil do boje za záchranu stambeli také významný producent, hudebník, skladatel a prorok severoafrické elektroscény Sofyan Ben Youssef<sup>17</sup>.

Na největším světovém veletrhu world music – WOMEX – se již zmiňovaný Imed Alibi, který v minulosti doprovázel třeba alžírského

14. „Stambeli, the spirits' last dance: a PAM original documentary.“ *Pan African Music* [online] 4. 5. 202[cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://pan-african-music.com/en/stambeli-the-spirits-last-dance-documentary/>>.

15. „Under Frustration - Vol. 1.“; „Under Frustration - Vol. 1.“ *Bandcamp* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://arabstazy.bandcamp.com/album/under-frustration-vol-1-1>>; <<https://arabstazy.bandcamp.com/album/under-frustration-vol-2>>.

16. „Super Stambeli.“ *Bandcamp* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://ammar808.bandcamp.com/album/super-stambeli>>.

17. Sofyan Ben Youssef žije v Bruselu, kde založil tuarežsko-elektrorockovou kapelu Kel Assouf a vytvořil elektrostambeli projekt Bargou 08, ze kterého z úcty k legendárnímu bicímu syntezátoru Roland TR-808 volně přešel ke svému novému alter egu Ammar 808.





*Sofyann Ben Youssef aka Ammar808. Zdroj: Bandcamp*

zpěváka Rachida Tahu<sup>18</sup> nebo tuniskou zpěvačku Emel Matlouthi<sup>19</sup>, v roce 2022 představil po boku tuniského producenta Khalila EPI<sup>20</sup>, se kterým vydal album *Frigya*,<sup>21</sup> což je starobylý berberský název pro Afriku. Nosič zahrnuje extatické rytmy stambeli promísené se syntezátory a samply zpěváků a tradičních hudebních nástrojů.

Na zemi, kde se zrodilo tzv. arabské jaro, je smutný dnes pohled. O to smutnější, že za přechod k autoritářskému režimu si Tunisko, donedávna vzor arabské demokracie, může samo. Nedůsledné demokratické reformy, zakořeněná korupce, absence nejvyššího

18. Rachid Taha (1958–2018). Světoznámý alžírský zpěvák, který styly rai a chaabi propojil s rockem a punkem.

19. Emel Matlouthi (\*1982) – tuniská zpěvačka a skladatelka kombinující tradiční tuniskou hudbu s popem a elektronikou. Její skladba *Kelmti Horra (My Word Is Free)* se stala neoficiální hymnou tzv. jasmínové revoluce.

20. Vlastním jménem Khalil Hentati (\*1987) – významný elektroproducent a skladatel, technický ředitel labelu Shouka.

21. „Frigya.“ *Bandcamp* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://imedalibi.bandcamp.com/album/frigya>>.



soudu a zhoršující se hospodářská situace doslova vrhla prosperující společnost trávající na svobodě slova a médií do rukou prezidenta Kaíse Saída (Sviták 2022). Ten byl zvolen v roce 2019 a o dva roky později při tzv. ústavním převratu odvolal premiéra a pozastavil činnost parlamentu. V loňském roce prosadil novou ústavu, jež mu dává absolutní moc. Vysvětlil to nutností zachránit Tunisko před krizí a migrací. S prohlubující se ekonomickou krizí provázenou nedostatkem potravin – hlavně rýže vykoupené údajně černými Afričany, kteří navíc brali Tunisánům práci – bylo nutné od problémů odvést pozornost a najít viníka. Saíd začal obyvatelstvo přesvědčovat, že země čelí velkému spiknutí, do kterého se zapojila opozice, intelektuálové, mládež a jeho kritici. Kampaň, označenou ochránci lidských práv za hon na čarodějnice, postavil na manipulativní konspirační teorii o tzv. nahrazení (*great replacement*) – krajně pravicové směsi rasistických, nacionalistických a paranoidních bludů, toxicky se šířící po celém světě (Steve Rose 2022). Prezident Saíd doslova prohlásil: „Byl připraven zločinný plán na změnu demografické struktury Tuniska. Určité strany obdržely spoustu peněz, aby umožnily obsazení země nelegálními subsaharskými migranty. Jejich nedeklarovaným cílem je proměnit Tunisko v čistou africkou zemi, která by pozbyla příslušnosti k arabským a islámským národům.“ (Erin Clare Brown 2023)

Výsledek se dostavil okamžitě: migranti a černí Tunisané od roku 2023 čelí brutálním útokům. Vyvolání rasistické hysterie krize je přitom považováno za prezidentovu strategii, jak se nekontrolovaně zmocnit dalších státních institucí a umlčet jak opozici, tak média. Situace stambeli se za takové situace překlónila na velmi špatnou stranu. Imed Alibi se nicméně k celé situaci vyjádřil následovně: „Upřímně si nemyslím, že to na osudu stambeli něco výrazně změní. Většina Tunisánů ale byla prezidentovým prohlášením šokována a považovala to za velký krok zpět od revoluce, kdy se zlepšila lidská práva a otázky menšin. Tuniská černošská komunita se bohužel stala obětí rasistické kampaně proti subsaharským imigrantům.“<sup>22</sup>

22. Osobní e-mailová komunikace s Imedem Alibim ze dne 18. 7. 2023.

Stambeli pravděpodobně nikdy nezanikne, je ale otázkou v jaké podobě se uchová. Je dost možné, že v podobně jako salentský tarantimus spojený s léčivým tancem pizzica, který známe např. v podání skupiny Canzoniere Grecanico Salentino. Projde tedy zřejmě obrodou a zachová se z něj pouze tranzovní hudba (Moravčík 2021). Zbavená sice duchovního jádra, nicméně fungující jako důležitý symbol kulturní identity a historie černošské komunity v Tunisku.

## Internetové zdroje:

- BROWN, Erin Clare 2023: „Tunisia’s President Embraces the ‘Great Replacement Theory.’“ *New Lines Magazine* [online] 27. 2. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://newlinesmag.com/spotlight/tunisiasthe-president-embraces-the-great-replacement-theory/>>.
- „Boussadia.“ *Wikipédia. L’encyclopédie libre* [online] [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://fr.wikipedia.org/wiki/Boussadia>>.
- CORDALL, Simon Speakman 2022: „A Tunisian Force for the Oppressed Faces Imminent Demise.“ *New Lines Magazine* [online] 16. 6. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://newlinesmag.com/reportage/a-tunisian-force-for-the-oppressed-faces-imminent-demise/>>.
- MORAVČÍK, Jiří 2021: „Neexistující tarantule a šílený tanec na jihu Itálie. Pozoruhodná cesta tance pizzica do světa.“ *Česká televize ČT ART* [online] 11. 7. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://art.ceskatelevize.cz/inside/neexistujici-tarantule-a-sileny-tanec-na-jihu-italie-pozoruhodna-cesta-tance-pizzica-do-sveta-zdUUo>>.
- MORAVČÍK, Jiří 2023: „Amine Metani: Něco jako lékařské tajemství.“ *Magazín UNI* [online] 10. 7. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://www.magazinuni.cz/hudba/amine-metani-neco-jako-lekarske-tajemstvi/>>.
- PARIKH, Shreya 2022: „Celebrating Mawlid An-Nabaoui with Stambeli Trance in Tunis.“ *The Markaz Review* [online] 31. 10. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://themarkaz.org/celebrating-mawlid-an-nabaoui-with-stambeli-trance-in-tunis/>>.
- „Stambeli, the spirits’ last dance: a PAM original documentary.“ *Pan African Music* [online] 4. 5. 202[cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://pan-african-music.com/en/stambeli-the-spirits-last-dance-documentary/>>.
- SVITÁK, Matěj 2022: „Není cesty zpět. Tuniskou demokracii boří profesor práv zvaný Robocop.“ *Česká televize ČT24* [online] 13. 12. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3550195-neni-cesty-zpet-tuniskou-demokracii-bori-profesor-prav-zvany-robocop>>.
- ROSE, Steve 2022: „A deadly ideology: how the ‘great replacement theory’ went mainstream.“ *The Guardian* [online] 8. 7. [cit. 28. 8. 2023]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/world/2022/jun/08/a-deadly-ideology-how-the-great-replacement-theory-went-mainstream>>.

## *Summary*

### **Tunisian Stambeli Ceremony in the Shadow of the Slave Era**

This paper discusses the Tunisian musical genre of stambeli, which combines the music of the Tunisian black community and Sufi religious-healing ritual. Stambeli is only practiced in its authentic form in closed black communities in the south of the country. Many prejudices surround it, and so it is only its musical, spirituality-deprived version which reaches the public. The concealment of the original ritual from the public is due to both the spiritual need of the practitioners, and the racist attitude of the Arab majority towards the minority of black Tunisians. With the last authentic masters of this healing ritual dying out in Tunisia, the stambeli has been taken up by young Tunisian electronic music producers from the Arabstazy collective, centered around the Shouka label. They have transformed the stambeli into a musical symbol of the country, an expression of its identity, and by putting it on the Western pop culture stages, they have helped to delay its complete demise. The author reflects on the future of stambeli in contemporary Tunisia, which is ruled by an authoritarian regime targeting black Africans. He notes that the ceremony will probably disappear in the future, but it can be revived as a musical expression stripped of its spiritual content, functioning as a symbol of the cultural identity and history of the black community in Tunisia.

**Key words:** Ritual music; healing music; music and identity; despiritualisation; music as cultural symbol; Tunisia